

Fenntartás és fejlődés

MTA elnöki koncepció

Szathmáry Eörs

2020

Captatio benevolentiae

Ebben az írásban a legfontosabb kérdésekre összpontosítok. A kidolgozottság szintje nem megy túl az építészeti koncepcióterveken. Ez tudatos döntés; tekintettel arra, hogy a tágabb társadalmi-politikai környezet is változhat, másrészt nem tudom, hogy adott esetben kikkel fogok együtt dolgozni a választható elnökségi tagjelöltek közül. A „főcsapás irányára” azonban mindenképpen javaslatot teszek. Ez egy „*maximális*” program, végrehajthatósága az egzisztenciák függvénye.

Az alábbiakban kifejtett gondolatok a benyújtás után szabadon felhasználhatók a jövőben, bármilyen legyen is az új elnökség összetétele. Fontos, hogy nem ismétlegtem a decemberi közgyűlés releváns pontjait (https://mta.hu/mta_hirei/az-akademia-megujult-kuldetese-az-mta-elnoksege-által-elfogadott-valtozat-110232), hanem csak arra térek ki, amit kiemelten fontosnak tartok. Az alábbiakban vannak olyan elemek, melyekről más jelöltekkel is beszélgettem, sőt van olyan is, amelyik nem az én ötletem. Természetesnek tartom, hogy egy ilyen „mission impossible”-re készülve minden értelmes gondolatot felhasználható. Nem lesz sétagalopp! Köszönetet mondok néhány külföldi akadémia jeles tagjainak az általuk nyújtott információért!

A trauma

Az elmúlt évben az MTA az utolsó fél évszázad legnagyobb traumáját élte át. *Önmagában* nem ördögtől való a kutatóhálózat leválasztásának gondolata. A végrehajtás módja és az új helyzet koncepciótlansága nagyon megviselte az akadémiai értelmiséget. A stratégiai tárgyaló delegáció tagjaként és kutatóközponti főigazgatóként ugyancsak benne voltam és vagyok a történések sűrűjében. Nagyon szívesen megspóroltam volna ezeket az élményeket magamnak.

Határozottan leszögezem, hogy roppant nehéz és érzékeny helyzetben vagyunk és leszünk is. A *Realpolitik* jegyében idézem egyik tagtársunk mondását, miszerint „lehet, hogy egyesek azt gondolják, hogy az akadémiának is vannak fegyverei, de a kormányéi meg is vannak töltve”. Sajnos, igaza lett. Sokunk életében még soha sem fordult elő, hogy az MTA-t, illetve – tágabban – az értelmiséget ennyire megtépázták volna, az MTA elnökével kezdve lefelé. De kár is erre több szót vesztegetni.

Mindazonáltal *nem javaslok a sérelmi politizálást*, mert hosszabb távon nem nyerő stratégia!

Forgatókönyv?

A stratégiai tervezésben forgatókönyvön azt értik, hogy miként alakulnak azok az események, melyeket érdemben nem tudunk befolyásolni, de meghatározzák az alternatív stratégiák igazodási pontjait. Magyarországon most kellő részletességű forgatókönyvek kidolgozása félelmetes feladat lenne még egy csapatnak is, nemhogy egy embernek. Itt csak néhány szempontot emelek ki.

Nem tudható, hogy a kormány az MTA-val szemben megengedőbb lesz, vagy új dolgokat „talál ki”. A fegyverek töltöttségének különbsége változatlanul fennáll. Nem mi döntünk a kormány költségvetéséről, hanem fordítva.

Az MTA ügyének nincs tömeges támogatottsága. Az egészségügy vagy az oktatás mögött olyan ébredő erők vannak, melyeket a kormány nem ignorálhat. Ránk ez alig érvényes.

Ugyanakkor a most következő ciklusban akár kormányváltás is lehet, s ezt is szem előtt kell tartani. Jelen koncepcióban több olyan elem van, melynek a megvalósítási esélye nő egy kormányváltás esetén. De minden maradhat akár „a régiben” is, s erre is készülni kell.

Kijózanítóan hathat ama felismerés, hogy a korábban ellenzéki erők számára olykor leküzdhetetlen vonzerő a korábban agyonszidott mechanizmusokba való kényelmes betelepülés lehetősége. (Itt példaként csak a hárshegyi OPNI sorsára tessék gondolni! Az egész terület most is lakatlan, az épületállomány folyamatosan romlik.) Azt se felejtjük el, hogy az értelmiség- és kutatóellenesség megjelenésére majd minden kormányban, illetve pártban akadt valamikor példa.

További nehézséget jelent, hogy a szakértelem – melynek itthon az MTA az egyik szolgáltatója és őrzője – világszerte egyre gyakrabban áldozatul esik a vágyvezérelt politikai akaratoknak. Történik ez akkor, amikor a fenyegető veszélyek elhárításához, mérsékléséhez nem kevesebb, hanem éppen több szakértelemre lenne szükség. A társadalom növekvő része nem látja be azt a szimpla igazságot, hogy a szakértők ugyan nem tévedhetetlenek, de sokkal ritkábban tévednek, mint a laikusok (v.ö. oltásellenesség). Ennek egyik következménye, hogy azt sem értik, hogy a társadalom elemi érdeke, hogy a szakértők munkáját szakértők ellenőrizzék (pl. az alapkutatás tartalmát alapkutatók értékeljék, mert mások egyszerűen nem értenek hozzá). *Nem az akadémiai autonómia, hanem annak hiánya vezet pazarláshoz!*

Az új „brand”

Nem tartom nagyon reálisnak, hogy az intézethálózat visszakerüljön az akadémiahoz. Ezt legfőljebb úgy lehetne megvalósítani, hogy a mostani ELKH struktúra bekerül az MTA alá, de autonómiáját megtartva, elkülönített költségvetéssel. Miután végigéltem egy átmenetet „oda”, nem nagyon szeretném ezt újra kiélvezni „vissza”, s ezzel nem vagyok egyedül.

Ennek értelmében *az MTA új szerkezetének, missziójának a brit Royal Society irányába kell elmozdulnia*, mint másfelé; azzal a különbséggel, hogy az MTA – pl. a norvég akadémiahoz hasonlóan – továbbra is megtartja a nem természettudományos területeket is.

Mivel én – megannyi hazai döntéshozóval szemben – nagyon hiszek a „best practice” példák keresésében, ezért szó szerint idemásolom a Royal Society küldetését és a prioritásait:

The Society's fundamental purpose, reflected in its founding Charters of the 1660s, is to recognise, promote, and support excellence in science and to encourage the development and use of science for the benefit of humanity.

Our priorities

- *Promoting excellence in science*
- *Supporting international collaboration*
- *Demonstrating the importance of science to everyone.*

Az alábbiakban ezt tekintem sorvezetőnek, vagyis átveszem a RS prioritásait, s az ezekkel kapcsolatos legfontosabb mozzanatokat. Egyéb feltételekre és következményekre ezután térek rá.

A tudományos kiválóság támogatása

Leszögezem, hogy az MTA-nak különös figyelmet kell fordítania a *felfedező kutatásokra* (és az ezekből leszármazó következtetések alkalmazására), mert ezek vannak a legnagyobb veszélynek kitéve. A kiválóság támogatásának a legfontosabb elemei:

Tagválasztás. Gyakori probléma, hogy egy-egy jelölt esetén a választó osztály többsége nem kompetens a jelölt megítélésében. Más esetben nagyon is, de a lobbierdekek megelőzik a magasabb érdeket (pl. erős frakció gyengébb jelöltje simán megelőzi a gyengébb frakció erősebb jelöltjét). Nem jó ez így! Kezdeményezni szeretném, hogy – több más akadémiához hasonlóan – *a jelölteket külföldi szakértők is véleményezzék, s ennek eredményét az osztályok vegyék figyelembe.* Elő fognak kerülni a diszciplináris eltérések szokásos problémái, de ennek ellenére el kell indulni ebbe az irányba.

Lendület pályázatok. „Töltött fegyver” hiányában is azt gondolom, hogy megkíséreljük visszaszerezni a Lendület anyagi fedezetét, ráadásul *bővített* formában. Három módosítást javaslok:

- Ne legyen beépülő, de legyen – a teljesítmény függvényében – *megújítható.*
- *Nemzetközi bíráló.* Ott feltétlenül megvalósítandó, ahol nem kifejezetten „hungarikumokról” van szó. Itt is előfordultak a tagválasztásoknál látható anomáliák. Olykor a döntések egyes ellenmondtak a kiírás prioritásainak (gyakran a helyben maradó hazaiakat preferálták a hazatelepülő, alkalmasint színvonalasabb pályázókkal szemben).
- A legmagasabb szintű szenior pályázók számára kezdetben létrehozott de fiatalon elhunyt *Lendület III.* pályázat felújítása a „distinguished research professor” státusnak és jövedelemnek megfelelően.

Nagydoktori fokozat. Valamikor azt találtam mondani, hogy ha a szovjetek nem szállják meg az országot, akkor ma nem lenne nagydoktori fokozat. Több kiváló kollégám korábban az új eljárások el nem indítása mellett kardoskodott. Elvben egyetértek ezzel, de most, amikor folyamatosan hígulnak fel a szellemi életben releváns kinevezési feltételek, elengedhetetlennek tartom a nagydoktori eljárások folytatását. Ez

támadásoknak lehet kitéve, de *e minőségvédelmi feladat erkölcsi kötelességünk* – később újra hasznát fogja látni az ország.

Az alkotó értelmiség megbecsültségének emelése. Nagyon csehül (vagyis nem: a csehek határozottan jobb helyzetben vannak) állnak a magyar kutatói (és egyéb alkotó szellemi) fizetések Magyarországon. A kutatók fizetései átlagban a német Max Planck Társaság megfelelő bérszínvonalát *negyedelik*. Folyamatosan küzdeni kell azért, hogy pár év alatt *kutatói bérek a német szint felét, egy évtized alatt annak háromnegyedét ériék el*; ellenkező esetben irreverzibilis leépülésnek nézünk elébe. Az MTA vezetésének folyamatosan ébren kell tartani ezt a problémát, mert ez egy *vállalható kutatói életpálya modell* kidolgozásának is az egyik feltétele.

A nemzetközi együttműködés elősegítése

A magyar kutatás és felsőoktatás egyik rákfenéje a tartósabban nálunk dolgozó külföldi munkatársak szinte teljes hiánya. Ez menthetetlenül a provincialitásnak kedvez, és súlyosan *veszélyezteteti* a hazai kutatás és innováció *versenyképességét*. A spanyol ICREA vagy az osztrák IST – a belső középszer ellenállását megtörve – erős *politikai* támogatással (!) úgy jött létre, hogy *a legkiválóbb külföldi kutatók is kompetitívnek tartásák a felkínált lehetőségeket*. Meggyőződésem, hogy hasonló lépések nélkül – a létező kiváló egyéni teljesítmények ellenére – rendszerszinten utánkullogók és provinciálisak maradunk.

Az MTA sem az egyetemek, sem a kutatói hálózat fölött nem diszponál, de néhány fontos kezdeményezést megtehet:

Institute for Advanced Study (IAS) hálózat. Egy ilyen intézmény létrehozása már – még a „sajnálatos események” előtt – felmerült a miniszterelnök és az MTA elnöke között. Ilyen intézet már volt nálunk (a Collegium Budapest a Várban), melynek Vékás Lajos (most MTA alelnök) volt az alapító rektora, s történetesen én voltam a leghosszabban szolgáló aktív állományú állandó munkatársa. Ez az intézettípus azóta is nagyon hiányzik, mert rendkívüli hasznára válhatna a magyar tudományosságnak. Idehozza a kiváló külföldi kutatókat, erősíti a velük való együttműködést, hozzájárulhat a legkiválóbb diákok képzéséhez, javítja az országimázst, s a külföldiekkel általában megszeretteti az országot. Bármikor tudok ezzel kapcsolatban részletes tervet szállítani, itt csak annyit jegyzek meg, hogy:

- Célszerű az első ilyen intézményt Budapesten megalapítani, de utána minden olyan helyszínen is létre kell egyet hozni, ahol MTA területi bizottság működik. A kezdeti étmeneti időszakban a területi székházak szállásai segíthetnek áthidalni a nehézségeket.
- Budapesten kiváló helyszín lenne a Hárshegyen az OPNI volt parkja, ahol a kutatási épület mellet a külföldiek vendéhházát is ki lehet alakítani. Távlatilag az egész területet egy science/innovation parkká lehetne fejleszteni, de ez már túlmegy a jelen koncepció keretein.
- A mai hazai realitásokat figyelembe véve ezeknek az intézeteknek külön kiszolgáló, nyelveket beszélő adminisztrációval kell rendelkezniük.

- Fontos, hogy a meghívottak együttműködjenek a helyi egyetemmel és/vagy kutatóintézettel anélkül, hogy ez rutinszerű „taposómalmot” jelentsen, mert utóbbi esetben nem érdemes idejönni. Ezzel együtt a szelekciót nemzetközi bizottságoknak kell végrehajtani.
- Nem szabad elfelejteni, hogy az IAS intézmények szerte a világon egymás versenytársai, megfelelő kínálat nélkül labdába sem rúghatunk.
- Különös figyelmet kell fordítani a fiatal kutatók meghívására.

MTA szimpóziumok. A *Royal Society meetings* mintáját követi. Távlatilag évente tízet-tizenötöt lehetne megrendezni, nem feltétlenül Budapesten. A rendezvények száma folyamatosan nő, ahogy a szervező apparátus és a „brand” feláll. A lebonyolítás támaszkodik a meglévő területi bizottságokra és a folyamatosan bővülő IAS kínálatra. Egy-egy szimpózium szervezése legalább egy magyar és egy külföldi, kiváló kutató kezdeményezésére történik; a pályázatok elbírálásában külföldiek is részt vesznek. A megrendezésnél előny egy előzetes egyezség rangos külföldi folyóirat különszámáról vagy egy konferencia kötetről. A meghívott kb. 40-50 résztvevő minden költségét fedezni szokás. Kiemelten kell figyelni a fiatalok részvételére.

World Science Forum. Haladó hagyomány, de indokolt a továbbfejlesztése a tudományos izgalmasság irányába. Ennek legcélszerűbb módja az, hogy minden napra jusson két, egymással egy fontos tudományos kérdésben vitatkozó híresség.

A tudomány fontosságának meggyőző bemutatása mindenki számára

Hihetetlenül fontos az egyre populistábbá váló világban.

Naprakész ismeretterjesztés és láthatóság. Ennek érdekében fejleszteni kell a Kommunikációs Főosztályt. Be kell vezetni az *MTA szóvivője* intézményt és a *rendszeres sajtótájékoztatókat*, melyeken az MTA reflektál a kompetenciába tartozó legfontosabb történésekre, ideértve a tudománypolitikai intézkedéseket és terveket, valamint a magyar tudomány legfontosabb friss eredményeit. Az érintett kutatók is jelen lennének, így azonnal a média rendelkezésére állnának. Az MTA éves jelentéseit a jövőben közérthető, *látványszerkesztett* formában kell közreadni.

Politikusok és tudósok: Bethlen Gábor Központ (BGK). Hazánkban hiányzik egy olyan fórum, melyen a politikusok és a tudósok – a nyilvánosság kizárásával, ezért minél őszintébben és kötetlenül – rendszeresen beszélgethetnek egymással. Fontos bizalomerősítő szerepe lenne egy ilyen lehetőség megteremtésének, vélhetőleg az egész haza üdvére. Itt is célszerű a „best practice” iránt érdeklődni. Olyasmire gondolok, mint a Wilson Center Washingtonban (<https://www.wilsoncenter.org/about-the-wilson-center>). Megint érdemes szó szerint idézni:

The Wilson Center, chartered by Congress in 1968 as the official memorial to President Woodrow Wilson, is the nation's key non-partisan policy forum for tackling global issues through independent research and open dialogue to inform actionable ideas for the policy community. At the Wilson Center, preeminent scholars and experts research topics of national and international relevance. In the spirit of President Wilson, we build a bridge

between the worlds of academia and public policy, to inform and develop solutions to the nation's problems and challenges. Democracy is built on the notion of an informed and active citizenry. The Wilson Center provides the fuel that makes this possible...knowledge in the public interest.

Célszerűnek tűnik a programot kezdetben „falak nélkül”, de utóbb valódi intézményben megvalósítani. A helyszín megint csak az OPNI egyik volt épülete lehet, különös tekintettel a várható IAS-BGK szinergiák kihasználására.

A BGK elfogadna kormányzati megrendeléseket is a kérdésekre, de soha sem a válaszokra.

Kollaterális megfontolások

Költségvetés. Túl azon, hogy pl. a Lendület rovat visszakerüljön az MTA költségvetésébe, minden erőnkkel azon kell lenni, hogy a jelen programban implikált többlet forrásokat megkapjuk. A külföldi bírálatok, az IAS hálózat, a Lendület fejlesztése, a BGG és az MTA szimpóziumok kielégítésére jelen árfolyamon mintegy *5 milliárd forint éves többlet* fokozatos megszerzését kell megcéloznunk. A bevételek diverzifikációja érdekében létre kell hozni egy *professzionális fundraising egységet*.

Ingatlangazdálkodás. Vannak olyan ingatlanok, melyektől nyugodt szívvel megszabadulhatunk (pl. a zamárdi kemping). Az emblematikus épületeket (pl. a székház, a tihanyi épületegyüttes, a vácrátóti Vigyázó-kastély) mindenképpen meg kell tartani. Általános elv legyen, hogy – nagyon indokolt kivételektől eltekintve – *egy ingatlan árából más ingatlan(oka)t kell venni*. Ennek legjobb példája az IAS hálózat kiépítése lehet majd. Erre az adhat lehetőséget, hogy az állam érdeklődik az ELKH által törvényileg használt ingatlanok megvásárlása iránt. Egy ilyen ügylet szigorú feltétele a *piaci ár* (és nem a könyv szerinti érték) érvényesítése.

Tiszteletdíjak. Ezek létét anomáliának tartom, de egyőre szükségesnek is. A tiszteletdíjak kivezetése csak folyamatosan, *a méltó kutatói fizetések bevezetésével párhuzamosan*, a kormánnyal igen szigorú feltételekkel megkötött *egyezség* keretében történhet. Minél idősebb valaki, annál kisebb mértékben szabad csökkenteni az ő tiszteletdíját (a várhatóan alacsony nyugdíj miatt). Akik már nyugdíjasok, azokat az egész folyamat nem érinti. Nagyon *alapos gazdasági tervet* kell kidolgozni az átmenet fájdalommentes végrehajtására. Ennek a célnak a teljesítési kezdete nyilvánvaló okokból teljesen bizonytalan.

Munkamegosztás az (al)elnök(ök) és a főtitkár(helyettes) között. Sokkal inkább megosztanám a feladatokat, mint korábban, ideértve a közgyűlési beszámolókat is. Groteszk, hogy az elnök órákig beszél a közgyűlésen, miközben van olyan alelnök, aki meg sem szólal. Cserébe az alelnököknek is kell valamekkora, a tevékenységükkel kapcsolatos költségvetéssel rendelkezniük.

Elnöki bizottságok. Az elnöki bizottságok általában fontos szerepet töltenek be, jelentős kérdésekkel foglalkoznak különböző intenzitással. Fontos, hogy

támaszkodjunk a Fiatal Kutatók Akadémiájára. Kiemelt szerepet szánok egy új Fenntartható Civilizáció, Fenntartható Haza Bizottságnak.

Nyilatkozatok a közelmúltból

https://index.hu/tudomany/2018/07/10/szathmary_eors_interju_mta_elleni_tamadas/

<https://www.valaszonline.hu/2019/02/25/gruner-gyorgy-szathmary-eors-vita/>

<https://24.hu/tech/2019/07/21/dr-szathmary-eors-interju-mesterseges-intelligencia-orvosdiagnostika-parmenidesz-alapitvany/>

https://szemlelek.net/2019/11/28/koros_korban_elunk

<https://24.hu/tudomany/2019/11/24/szathmary-eors-tudomany-mta-kormany/>

<https://www.valaszonline.hu/2019/12/23/szathmary-eors-karacsony-evolucio-hit-tudomany-interju/>

Összefoglaló táblázat *(Mottó: It is difficult to make predictions, especially about the future)*

Kiemelt célok	2020	2021	2022	2023
Tagválasztás nemzetközi véleményekkel		előkészítés	lebonyolítás	tanulások levonása
Lendület	visszaszerzés, előkészítés	nemzetközi bíráló, bővítés	nemzetközi bíráló Lendület III	nemzetközi bíráló Lendület III
Alkotó értelmiség megbecsülésének növelése	folyamatos	folyamatos	folyamatos	folyamatos
IAS hálózat	előkészítés	1. intézet ingatlan	1. intézet megnyitás 2. intézet ingatlan	2. intézet megnyitás 3. intézet ingatlan
MTA szimpóziumok	előkészítés	folyamatos felfutás	folyamatos felfutás	folyamatos felfutás
Láthatóság	MTA szóvivő, sajtótájékoztatók	működés	működés	működés
Bethlen Gábor központ	előkészítés, falak nélküli kezdet	ingatlan	Központ megnyitása	működés
Fundraising	egység létrehozása	működés	működés	működés
Elnöki bizottságok	felülvizsgálat és szükség szerinti változtatások			
Extra forrás /év	Lendület	2 milliárd	4 milliárd	5 milliárd

Az ingatlangazdálkodás és számos egyéb tevékenység folyamatos, és a fenti célokat szolgálja.

Szathmáry Eörs

Kiegészítő személyi adatok

Fontos munka- és ösztöndíjas helyek

School of Biological Science, The University of Sussex, Brighton, UK

Laboratory of Mathematical Biology, MRC National Institute for Medical Research, London

Wissenschaftskolleg zu Berlin (Institute for Advanced Study)

Department of Zoology, University of Zürich

College de France, Paris

Collegium Budapest – Institute for Advanced Study (permanent fellow 1995-2011)

Parmenides Centre for the Conceptual Foundations of Science, Pullach/München (igazgató, 2011-2018)

Jelentős könyvek (összesen 12 nyelven)

Maynard Smith, J., Szathmáry E. (1995) *The Major Transitions in Evolution*. Freeman, Oxford.

Maynard Smith, J., Szathmáry E. (1999) *The Origins of Life. From the Birth of Life to the Origin of Language*. Oxford University Press, Oxford.

Bickerton, D. & Szathmáry E. (eds) (2009) *Biological Foundations and Origin of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Ma. p. 471.

Hatás

Google keresés [„major transition”, evolution] kombinációra: mintegy 170 000 találat.

Tudományos szervezet

International Organisation for Systematic and Evolutionary Biology (IOSEB), Elnök 1996-2001.

Jelentős bírálati tevékenység

European Research Council (ERC)

- Life sciences: Population biology, Panel member: Advanced Grant
- Life sciences: Synergy Grant alelnök

Kitüntetések

Kar kiváló oktatója, ELTE TTK, 1995

Széchenyi-díj, 2017